

ПРОЦЕСИТЕ НА СОЦИАЛИЗАЦИЯ – ИСТОРИЧЕСКИ РАКУРС

Станимира Данева

stanimira_daneva@abv.bg

Университет по библиотекознание и информационни технологии

Резюме: Целта на изследването е да се дефинира социализацията и да се анализира като процес. Обръща се внимание на факта, че благодарение на успешната социализация младите поколения се интегрират в устройствата от предходните поколения свят, възприемат нормите и утвърдените правила. Търсят се причините за появата на различия в степента на адаптираност у подрастващите, произтичаща от различията в нивото на социализацията, както и в отсъствието на активна жизнена позиция у някои от тях.

Ключови думи: социализация, адаптация, жизнен план и жизнени цели, подрастващи.

THE PROCESSES OF SOCIALIZATION - A HISTORICAL PERSPECTIVE

Stanimira Daneva,

stanimira_daneva@abv.bg

University of Library Science and Information Technology

Abstract: The purpose of the study is to define socialization and analyze it as a process. Attention is drawn to the fact that, thanks to successful socialization, the young generations integrate into the world established by the previous generations, perceive the norms and established rules. The reasons for the emergence of differences in the degree of adaptation among adolescents, resulting from differences in the level of socialization, as well as the absence of an active life position in some of them, are being sought.

Keywords: socialization, adaptation, life plan and life goals, adolescent.

Откакто човекът съществува протича процес в който младите поколения се интегрират в изградения от старите поколения свят. Възниква обаче въпросът дали всеки индивид, в каква степен и по какъв начин успява да се адаптира към изискванията и перспективите на обществото на своето време. Освен това възниква и въпросът дали тази адаптация води до формиране на активна жизнена позиция или е пасивно нагаждане към условията на живот.

Естествено, утвърждаваните обществени норми за морал, поведение, активност, индивидуалност и общностна принадлежност, възприемани и интериоризирани в процеса на социализацията намират изява в поведението на индивидите в различни обособени структури – в семейството, в детското възпитателно заведение, в училището, в културните, рекреативните и всякакъв друг вид обществени организации и социални среди. Това означава, че освен основните, изконни човешки морални и поведенчески ценности, които са даденост, нормите също подлежат

на развитие, видоизменение и усъвършенстване. Така разширяването на диапазона от ценности, норми, интереси, способности, умения и таланти е естествен и непрекъснат процес, предопределен от развитието на технологиите, икономиката, социалните трансформации, политиката и гражданството, които дефинират необходимите потребности и мотиви на поведение и интегриране.

Терминът социализация е използван от социолози, социални психолози, антрополози, политолози и педагози, които чрез него отразяват процеса на научаването на норми, обичаи, ценности и идеи, подчинен на обществения консенсус през целия живот, развиването на индивидуални умения и навици, необходими за участие и въздействие в рамките на съответното общество. Така социализацията означава „средството, чрез което се постигат социална и културна приемственост“.[1] Някои социално-политически теории разглеждат социализацията само като част от обяснението на човешкото поведение и вярвания, тоест социалната среда наравно с генетичната наследственост оформя индивидите.[2]

Социализацията е процес, чрез който индивидите придобиват умения, необходими за оцеляване и функциониране като ефективни членове на човешкото общество и това е най-въздействащият учебен процес.[3] Хората се нуждаят от социални преживявания, за да се научат как тяхната култура да оцелее.[4] И в този смисъл може да се твърди, че културата намира най-фундаментален израз на индивидуално ниво, въпреки че е поведение, характерно за социалните групи. Този рефлексивен процес на преподаване и учене между деца и родители, роднини, приятели и социални мрежи всъщност е обучение за постигане на приемственост. Много учени твърдят, че социализацията оказва централно влияние върху поведението, убежденията и действията както на възрастните, така и на децата.[5]

Бележитият психиатър на XX век Хари Стак Съливан обяснява развитието на личността през целия живот с идеята за „епохи на развитието“. Подчертава основното значение на приятелството и връзките и вижда социалните умения като мост към по-съществено развитие и обогатяване. Тези свои идеи той развива в трудовете: *Personal Psychopathology* (1933/1973); *Conceptions of Modern Psychiatry* (1947/1966); *The Interpersonal Theory of Psychiatry* (1953); *The Psychiatric Interview* (1954); *Schizophrenia as a Human Process* (1962).[6]

В края на 80-те години на миналия век социологическите и психологическите теории много тясно се свързват с понятието „социализация“. Идеята е, че социализацията се отнася до индивидуалното развитие на личността и е резултат от преработването на вътрешни (физически и психически качества) и външни (социална и физическа среда) реалности. Продуктивната обработка на реалността зависи от това колко активно се бори всеки индивид в живота си и се

опитва да се справи с всички задачи, произтичащи от желанието му за развитие. Успехът на този процес зависи от личните и социалните ресурси, които всеки притежава. Персоналната Аз-идентификация зависи от съгласуването на личната индивидуалност със социалната интеграция. Следователно, според Хюлерман, социализацията, детството, младостта, училището, образованието и здравеопазването са основни приоритети.[7]

Лорънс Колбърг (1927-1987) в три свои книги: „Есета за моралното развитие“, т. I, II, „Философия на моралното развитие“ (1981) и „Психология на моралното развитие“ (1984), развива теорията за етапите на моралното развитие. Първият предконвенционален етап е, когато детето възприема света единствено чрез ориентирите си за болка и удоволствие и неговите морални решения за добро и зло отразяват единствено този опит. Вторият конвенционален етап (типичен за юноши и възрастни) се характеризира с възприемане на конвенциите на обществото за правилно и неправилно, дори когато няма последствия за подчинение/неподчинение. Третият постконвенционален етап (който рядко се постига) е когато индивидът се движи отвъд нормите на обществото чрез абстрактни етични принципи при вземане на морални решения.[8]

Керъл Гилиган (1936) прави сравнение между моралното развитие на момичетата и момчетата в своята теория за пола и нравственото развитие, като твърди, че момчетата притежават гледната точка на справедливостта, което означава, че те разчитат на формални правила, за да определят правилно и грешно. Момичетата, от друга страна, имат грижата за перспектива и отговорност и разчитат на лични взаимоотношения, за да преценяват ситуацията. Гилиган също изучава и ефекта на пола върху самочувствието. Тя твърди, че социализацията на жените в обществото е различна, т.к. самочувствието на момичетата намалява с напредването на възрастта. Момичета се борят да си възвърнат личната сила по време на юношеството, тъй като тогава за тях по-авторитетните фигури са мъже.[9]

Ерик Х. Ериксън (1902-1994) обяснява предизвикателствата през целия живот на индивида. Първият етап е най-ранна възраст, когато бебетата се научават на доверие/недоверие. Вторият етап е на малкото дете, когато децата се борят с предизвикателството автономност/съмнение. В третия етап, предучилищна възраст, децата се борят да разберат разликата между инициатива и чувство за вина. В четвъртия, предтийнейджърски, етап децата се научават на трудолюбие/малоценност. В петия етап, юношеството, тийнейджърите изпитват предизвикателството да спечелят идентичност срещу объркване. В шестия етап на младата възраст, младежите придобиват представа за живота чрез предизвикателството на интимност и изолация. В седмия етап на зрялата възраст хората изпитват предизвикателството да правят нещата различно. В последния осми етап на напредналата възраст хората все още се учат от

предизвикателството на целостта и отчаянието.[10]

Джордж Мийд (1863-1931) развива теорията на социалния бихейвиоризъм, за да обясни как социалният опит развива понятието на индивида за самостоятелност. Централната концепция на Мийд е съставена от самосъзнанието и Аз-образа. Мийд твърди, че личността не е налице при раждането, а се развива от социалния опит. Тъй като социалният опит е обмен на символи, хората са склонни да намерят смисъл във всяко действие. Тоест собственият им смисъл кара хората да си представят намерението на другите. Следователно разбирането на намерението на другите изисква от индивида да си представи ситуацията от гледна точка на другите.[11] В този смисъл другите са огледало, в което той може да види себе си. Така се въвежда и терминът „огледало за себе си“ от Чарлз Хортън Кули (1902-1983), което означава индивидът да изгради образ за себе си въз основа на това как мисли самият той, че другите го виждат. С ограничения си социален опит бебетата могат да развият чувство за идентичност само чрез имитация. Постепенно децата се научават да поемат ролите на някои други индивиди. Последният етап е генерализираният друг, който се отнася до широко разпространени културни норми и ценности, използвани от индивида като отправна точка за оценка на другите.[12]

Джудит Р. Харис (1938) предлага теорията за груповата социализация (теория GS), в която твърди, че личността на детето се определя от подрастващите групи от връстници извън домашната среда и че „родителските поведения нямат ефект върху психологическата характеристика на децата им като възрастни“.[13] Харис предлага тази теория въз основа на т.нар. поведенческа генетика, социологически подход към груповите процеси, в контекста на еволюционната теория. Тя приписва първоначалната идея на специалистите по детска психология Елинор Е. Макъби и Джон А. Мартин, които твърдят, че техните изследвания установяват, че родителското поведение и домашната обстановка или няма ефект върху социалното развитие на децата, или ефектът варира значително между различните деца.[14] Харис също твърди, че развитието на дългосрочни личностни характеристики далеч от домашната околна среда ще бъде еволюционно предимство, тъй като бъдещият успех е по-вероятно да зависи от взаимодействията с връстниците в по-голяма степен отколкото от взаимодействията с родители, братя и сестри.[15]

В резултат от сравнителни изследвания в различни общества, фокусирани върху ролята на езика в детското развитие, езиковите антрополози Елинор Ошс и Бамби Шиифелин развиват теорията за езиковата социализация [16],[17], според която процесите на усвояване на език и на култура текат интегрирано, т.е. членовете на всички общности социализират децата си чрез употребата на езика.

От гледна точка на социологията – социализацията осигурява приемственост в

историческото развитие на обществото чрез приучаване на индивида на социално значими норми, изисквания, правила, качества, мислене. С други думи – социализацията е процес на усвояване на социални норми и културни ценности от всеки член на определена общност, тоест на определена „система от социални роли и култура“, определен начин на живот (нрави, обичаи, морал – нравствени отношения) на дефинирана общност. [18]

От гледна точка на психологията – психологическата определеност на индивида в неговата социализация е детерминирана от неговото социално съзряване като самостоятелен съзнателно действащ субект, който изпълнява определени социални функции и по индивидуален творчески начин участва в изграждането на обществените взаимоотношения,[19] тоест той не само овладява историческия социален опит на общността си, но и активно и творчески го възпроизвежда. Интернализацията на субекта в социокултурните норми и ценности, език, реч, социални умения и нагласи е основна цел на интегрирането и адаптирането на личността в социума.[20]

Така в социализацията на индивида могат да се открият последователни етапи, компоненти на социализацията: научаване на роли, ценности (интернализация, адаптация); активно възпроизводство на социални умения за взаимодействие с останалите членове на общността и социума (индивидуализация); навлизане в нова социална среда (интеграция).[21]

Класификацията, която възприема Любен Десев (1937), синтезирано представя йерархичната обусловеност на значимите основни функции и аспекти на социализацията:

- Познавателна функция – информационно-образователен аспект;
- Възпитателна функция – стимулационно-подбудителен аспект;
- Организираща функция – контролно-регулативен аспект;
- Развиваща функция – ценностно-еталонен аспект;
- Реализираща функция – организационно-ролеви аспект.[22]

Наличието на самите функции на социализацията вече навежда на мисълта за необходимост от управление на процеса чрез специфични инструменти и механизми, като:

- социална дейност (игра, труд, общуване);
- обществена култура (материална – технологии, техника, инфраструктура; духовна – право, наука, религия, морал, традиции, обичаи, вявания!
- социална организация;
- жизнена среда.

Основните механизми за социализация в процеса на социално съзряване на индивида са обусловени от психическата му същност: подражание; увличане; идентификация; убеждение;

адаптация; лидерство; учене; заимстване; пример; мода и др.[23].

Основните фактори повлияващи социализацията обхващат семейството, образователната среда, приятелския кръг, медиите, трудовата среда, религиозните институции, интимните преживявания, емоциите и др.

По отношение на наблюдаемото разнообразие социализацията може да бъде класифицирана в различни видове:

- основна, първична социализация, чрез която детето усвоява нагласите, ценностите и действията, подходящи за определена култура, повлияна от роднини и приятели;

- средна, вторична социализация, която се отнася до процеса на учене, т.е. какво е подходящото поведение като член на една по-малка група в рамките на цялото общество, извън дома, с нови правила. По принцип това е най-силно повлияният поведенчески модел на общуване с представители на обществото и се отнася за училище, нова професия, нова среда и нова общност;[24]

- изпреварваща социализация, която се отнася до процесите на социализация, в които едно лице „репетира“ за бъдещи позиции, професии, кариери и социални взаимоотношения. Тук обикновено родителите стимулират изпреварваща ситуация по отношение на вида университет, работните места и кариерното развитие;

- ресоциализация, която се отнася до процеса на отказ от бивши модели на поведение и рефлексии и приемане на нови като част от прехода в живота на индивида чрез интензивен опит, рязко скъсване с норми, ценности, изолация, манипулации от миналото;

- организационна социализация – процес на придобиване на знания и умения (организационна култура), необходими за поемане на организационна роля. Тя функционира като система за контрол;

- групова социализация, която отдава по-голяма относителна тежест на партньорските групи (връстниците), които имат по-силно влияние върху развитието на личността от родителските фигури. Постъпването в гимназия е ключов момент в живота на младия юноша заради намаляването на ограниченията от страна на родителите и интензифицирането на комуникацията с групата на връстниците, които играят ролята на „колективна майка“;[24]

- полова социализация, която се отнася до изучаването на поведението и отношението, считано за подходящо за даден пол. Момчетата се научават да бъдат момчета и момичета се научават да бъдат момичета.

Това „обучение“ се случва по пътя на много различни фактори на социализация. Тук семейството определено е важно за укрепване на ролята на половете, но също така и приятелите,

училището, ангажиментите и средствата за масова информация и преди всичко интернет. Фактът, че родителите по-лесно оставят своите деца от мъжки пол в предучилищна възраст да бродят подалече от дома, отколкото момичетата в тази възраст, илюстрира именно как момичетата се социализират да бъдат по-зависими от семейната среда. Културно дефинираните роли на двата пола са важна тема за изследване според Хенслин [25], подсилени от различни фактори на въздействие. Родителите присъстват в живота на детето от самото начало. Силното им влияние в ранната социализация на детето е много важно, особено по отношение на ролята на половете.

Социолозите идентифицират четири начина, по които родителите общуват чрез ролите на половете със своите деца:

– оформяне на атрибути, свързани с пола, чрез играчки и специализирани дейности; стимулиране на различно по взаимодействие общуване с деца с различна полова принадлежност; демонстрация на основни модели на поведение на пола; създаване на норми, идеали и очаквания към различния пол; [26]

– расова социализация, която се основава на процесите, чрез които децата усвояват поведение, ценности и нагласи на конкретна етническа група, с която се асоциират. В съществуващата литература расовата социализация се концептуализира в различни измерения: културна социализация (история, културно наследство, гордост, патриотизъм), пристрастия (за справяне с потенциална дискриминация), насърчаване на недоверие (чрез родителски практики за отдръпване от хора от други раси), егалитаризъм (всички хора са равни и принадлежат на човечеството) и други; [27]

– планирана социализация – човешки феномен, придобит от социалния опит на човечеството – тя се случва основно в детските заведения, училището и в други организирани форми на социализация, предназначени за обучение;

– натурална социализация – случва се, когато децата изследват и откриват сами социалния свят около тях;

– положителна социализация – типът на социално учене, основан на приятни и възбуждащи преживявания, позитивна мотивация, емпатия и грижа, възнаграждаване на възможностите;

– отрицателна социализация, която се случва, когато в ученето се използват методите на наказание, остри критики, гняв, назидание, непопулярни дисциплиниращи мерки, които водят до неприязън, страх, отвращение, песимизъм, отрицателна социализация, предаване или отпор срещу насилствено налаганите задължения и норми. [28]

Хората не се раждат с присъщо познание за себе си или за другите. По-скоро, така както

теориите на Чарлз Хортън Кули (1864-1924), Джордж Миилд (1863-1931) и Жан Пиаже (1896-1980) [29], [30], [31], доказват, че индивидите развиват мисловни умения, морал, индивидуалност и чувство за себе си чрез социално наблюдение, контакт и взаимодействие под влиянието на различни „агенти на социализация“ – семейство, съседни, религия, бит, училище, приятелски групи, работа – които повлияват самостоятелните понятия, нагласи, поведение, житейска ориентация на индивида. Така индивидите непрекъснато са подложени на процеса на социализация – усвояване на нови норми, ценности, нагласи и поведения в различни ситуации.

Социализацията е средство не само за интернализиране на социалните норми, за развитие на ума, но и за развиване на емоциите. Въпреки че те са индивидуални за всеки човек, различните условия и фактори на социализация (пол, регионални, класови, кастови различия) могат да повлияват начина на изразяване на емоциите и да формират конкретни емоции, които индивидите преживяват. Мъжете и жените мислят различно, защото се научават по различни полово-социализирани културни послания затова как да се държат „мъжки“/„женски“, дефинирани от семейството и обществото.[32]

От направения кратък преглед на научните изследвания в областта на социализацията на индивида и от взетите под внимание като теоретична основа концепции и класификации може да се потвърди, че разнообразието им не води до стройна систематизация на периодите на социализация на децата, единен понятиен апарат, както и по отношение на използваните методологии и методи на изследване на проблемите и на механизма на социализация на младите хора – особено в нерегламентираното им, неинституционализирано свободно време, което също да води към изграждане на просоциално положително, полезно, целенасочено „поведение на приятелство и социално приемане“[33].

Децата са социална група, която, повече от всяка друга, е силно зависима от социално-икономическите реалности и културните традиции, поради факта, че по дефиниция семейството, училището, държавата и обществото ги дискриминират, ограничават в правото им да вземат самостоятелни решения.

Остротата на проблема със социализацията на децата се изразява и в това, че в резултат на изредените количествени и качествени изменения в развитието на съвременното общество, фундаменталните и приложни научни изследвания по темата са недостатъчни.

Новите кардинални промени се характеризират с бързо променящо се състояние, което не позволява изграждане на стабилни концепции и модели за съвременно управление на процеса на социализация на децата. Все още липсва в пълнота информационното и научно-методичното осигуряване на практиката с действени механизми за осъществяване на ефективни и ефикасни

практически действия и резултати. Естествено могат да се открият доста съвременни научни изследвания и публикации на български автори в това отношение, но цялостен подход, все още липсва. И това е така, защото факторите са твърде многообразни. Единият от най-съществените от тях засяга ролята на родителите в процеса на социализация на детето; ролята на училището и другите детски възпитателни институции; ролята на църквата, на средата, вкл. и животът в социалните мрежи и обкръжението; ролята на държавата и политическите субекти, имащи отношение към изграждането на личността на детето; етапът на социализация на всяко отделно дете; микро- и макросоциалната среда; социокултурните условия и още много други. Защото в крайна сметка въпросът опира до това не дали, а как и къде да бъдат социализирани бъдещите членове на обществото и гражданите на държавата и на света.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Socialization and Society. Ed. John A. Clausen. Boston: Little Brown and Company, 1968, с. 5.
- [2] Ridley, M. Nature Via Nurture: Genes, Experience, and What Makes us Human. Harper Collins, 2003, с. 37.
- [3] Billingham, M. Sociological Perspectives // *Health and Social Care*. Eds. B. Stretch, M. Whitehouse. Book 1. Oxford: Heinemann, 2007, с. 336.
- [4] Macionis, John J., Linda M. Gerber. Sociology. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [5] Socialization. // *Encyclopædia Britannica*, Chicago, 2010.
- [6] Harry Stack Sullivan (1892-1949). // *GoodTherapy.org*, 2015. URL: <<http://www.goodtherapy.org/famous-psychologists/harry-stack-sullivan.html>>
- [7] Hurrelmann, Klaus. Social Structure and Personality Development New York: Cambridge University Press, 2009, с. 42.
- [8] Macionis, John J., Linda M. Gerber. Sociology. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [9] Пак там.
- [10] Macionis, John J., Linda M. Gerber. Sociology. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [11] Пак там.
- [12] Пак там.
- [13] Harris, J. R. Where is the Child's Environment? A Group Socialization Theory of Development. // *Psychological Review*, 1995, 102 (3), pp. 458-489.
- [14] Macionis, John J., Linda M. Gerber. Sociology. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [15] Harris, J. R. Where is the Child's Environment? A Group Socialization Theory of Development. // *Psychological Review*, 1995, 102 (3), pp. 458-489.
- [16] Ochs, Elinor. Culture and Language Development: Language Acquisition and Language Socialization in a Samoan Village. Cambridge: Cambridge University Press, 1988.
- [17] Ochs, Elinor, Bambi Schieffelin. Language Acquisition and Socialization: Three Developmental Stories and Their Implications. // *Culture Theory: Essays on Mind, Self, and Emotion*. Eds. R. Shweder, R. A. LeVine. New York: Cambridge University, 1984, pp. 276-320.
- [18] Кон, И. Социология личности. Москва: Просвещение, 1967, с. 101.
- [19] Речник по психология. София: Наука и изкуство, 1989, с. 546.
- [20] Вълканова, Вероника. Социализация на децата в технологична среда. София: УИ „Св. Кл. Охридски“, 2006, с. 19.
- [21] Пак там, с. 216.
- [22] Десев, Л. Педагогическа социология. София: Аскони-Издат, 1999, с. 102.
- [23] Цит. По Парыгин, Б. Д. Основы социально-психологической теории. Москва: Мысль, 1971, с. 167
- [24] Macionis, John J., Linda M. Gerber. Sociology. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [25] Henslin, James M. Essentials of sociology, a down to earth approach. 11 ed. Pearson, 2011, p. 768.
- [26] Epstein, Marina, Monique L. Ward. Exploring Parent-adolescent Communication about Gender:

- Results from Adolescent and Emerging Adult Samples. // *Sex Roles*, 2011, 65, pp. 108-118.
- [27] Hughes, D., J. Rodriguez, E. Smith, D. Johnson, H. Stevenson, P. Spicer. Parents' Ethnic-racial Socialization Practices: A Review of Research and Directions for Future Study. // *Developmental Psychology*, 2006, 42, 5, pp. 747-770.
- [28] Macionis, John J., Linda M. Gerber. *Sociology*. Toronto: Pearson Canada, 2011.
- [29] История на социологията. Т. I-II. София: Труд, 2002.
- [30] Пашев, Г. Развитие на понятието “егоцентризъм” в творчеството на Ж. Пиаже и в някои съвременни изследвания. // *Психология*, 1989, 1, с. 29-36.
- [31] Piaget, J. Piaget's Theory. // *Handbook of Child Psychology*. Ed. P. Mussen. 4th ed. Vol. 1. New York: Wiley, 1983.
- [32] Chapter Three: Socialization. // *Instructor's Manual for Henslin, Essentials of Sociology*, 10/e. Pearson Education, 2013, 13 p. URL: <<http://www3.ncc.edu/faculty/soc/feigelb/soc201online/summary/ch3.pdf>>
- [33] Prosocial Behaviour. Ed. Ariel Knafo-Noam. *Encyclopedia on Early Childhood Development (CEECD)*, 2015-2016. 61 p. URL: <<http://www.child-encyclopedia.com/sites/default/files/dossiers-complets/en/prosocial-behaviour.pdf>>